

2

Ruce jsou oknem do naší mysli

V předchozí kapitole jsme viděli, proč je pro nás důležité při řeči pohybovat rukama a z toho můžeme usuzovat, že gestikulace není jenom mávání rukou. V této kapitole chci ukázat, že gesta nám mohou posloužit jako tajné okno do lidské mysli. Nejdříve se ale musíme podívat na to, jak gestikulace zapadá do neverbálního chování a proč je jedinečná.

GESTIKULACE A JEJÍ MÍSTO V NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACI

Naše tělo o nás vysílá různé signály. Pohyby paží, výrazy obličeje a tón hlasu jsou všechno příklady jazyka těla. Když zkrříme ruce na prsou, vysíláme tím signál, že nejsme otevřeni vzájemné komunikaci a možná se cítíme trochu nejistě. Když si položíme ruce v bok, dáváme tím najevo, že jsme připraveni k akci nebo se možná cítíme trochu agresivně. V populární literatuře bylo napsáno mnoho o tom, jak číst – a vysílat – signály těla, a o tom, jak máme některé z nich společně se zvířaty. Například zvířata, včetně lidí, dávají najevo svou dominanci sebevědomým postojem, takzvanou „power pose“. Takový postoj má předpokládaný dopad: když nějaké zvíře zaujme „power pose“, ostatní členové jeho druhu se před ním krčí. Takový

postoj dává najevo sílu a zvířata jej typicky používají spíše pro to, aby se vyhnula fyzickému konfliktu, než aby ho vyvolala.¹

U lidí ukazuje sebevědomý postoj nejenom to, jak vidíme sami sebe, ale může také ovlivnit naše vlastní pocity vůči sobě. V rámci studie byli účastníci vyzváni k zaujetí postoje moci (sebevědomý, otevřený postoj s nohama i rukama od sebe), nebo postoje bezmoci (schoulený postoj s rukama i nohama u sebe). V této pozici zůstali dvě minuty. Poté dostali všichni účastníci možnost sázet v hazardní hře a hodnotili, jak „mocní“ se cítili a nakolik měli pocit, že měli vše „pod kontrolou“. Ti, kteří zaujímali postoj moci, při sázení více riskovali než ti, kteří zaujímali postoj bezmoci. A také měli větší pocit moci a kontroly. Některé studie ukázaly také hormonální změny spojené s pocitem moci, ale tyto fyziologické změny se těžko replikovaly. Není tedy jisté, jestli pocity moci pramení z hormonálních změn, které cítíme, když zaujímáme postoj moci, ale bylo spolehlivě prokázáno, že postoj moci mění naše pocity a sebevnímání.²

Tělo komunikuje, proto mluvíme o *jazyku těla*. Jazyk těla ovšem není jazykem v tradičním smyslu. Nenajdeme v něm struktury, které se objevují v mluvených nebo znakových jazycích, a dokonce se ani nemusí vyskytovat společně s jazykem. Můžeme zaujmout pozici moci, aniž bychom cokoliv říkali. Když to provedeme potichu, může to působit dokonce ještě efektivněji. Na druhou stranu, v této části knihy se soustředím na pohyby těla – obzvláště pohyby rukou – které se objevují společně s jazykem. Tyto pohyby rukou jsou úzce spojené s jazykem, naším nejmocnější komunikačním systémem, a z toho také částečně pramení jejich vliv.

Průkopníci studia emocí a jejich vztahu k výrazům obličeje, Paul Ekman a Walter Friesen, v roce 1969 rozdělili neverbální chování do pěti kategorií: (1) výrazová gesta, která dávají najevo naše emoce – například úsměv, stažené obočí nebo nakrčený nos, (2) regulátory, jejichž pomocí usměrňujeme komunikaci – například když přikýveme, vybízíme tím našeho partnera,

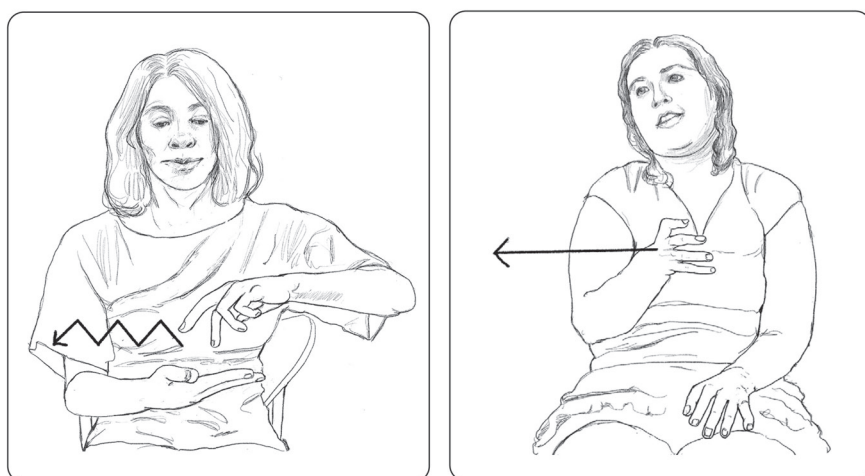
aby mluvil dál, (3) adaptéry jsou gesta, která mají funkci, ale používáme je, i když funkce zmizí – například když si posouváme „brýle“ na nose v okamžiku, kdy je na sobě nemáme, (4) symboly jsou konvenční gesta, která mají jednoznačný význam a používají se (ale ne nutně) společně s řečí – například zamávání na pozdrav, prst před ústy, abychom naznačili ostatním, že se mají ztišit, (5) ilustrátory jsou gesta, která slouží k dokreslení verbálního sdělení, a jsou s ním propojena v čase – například když říkáme: „Otevřeme to otočením směrem doleva,“ a při tom otáčíme rukou proti směru hodinových ručiček. Jak již bylo zmíněno v úvodu, ilustrátory jsou takzvaná doprovodná (co-speech) gesta a jako taková jsou úzce spojena s řečí.³

GESTO JAKO NEDÍLNÁ SOUČÁST ŘEČI

Před mnoha lety za mnou do laboratoře přišla studentka prvního ročníku magisterského studia Jana Iversonová s velice zajímavou otázkou. Ptala se, jestli jedinci, kteří jsou od narození nevidomí, budou gestikulovat. Pokud se někdo narodí jako nevidomý, nikdy nemůže nikoho vidět gestikulovat. Je to důležité? Jana zkoumala děti a adolescenty s vrozenou slepotou, jak plní úkol, při kterém vidomí lidé obvykle gestikulují. Zjistila, že nevidomí gestikulují, dokonce i když vědí, že mluví s jiným nevidomým, který samozřejmě na jejich ruce nevidí. A používají stejná gesta, která při plnění úkolu používají vidomé děti a adolescenti. K tomu, abychom při mluvení používali gesta, je předtím nemusíme vidět.⁴

Janina zjištění nám říkají něco o mechanismu, který je základem gestikulace – jak to funguje – ale neříká, jestli k tomu, abychom používali gesta jako rodilý mluvčí určitého jazyka, je předtím musíme vidět. U vidomých lidí jsou gesta, kterými doprovázejí řeč, ovlivněna její strukturou. Například mluvčí angličtiny popisuje cestu (přes) a způsob (skákání) jedinou větou: „Skákal jsem přes ulici.“ Zároveň doprovodí řeč jedním

gestem, které obsáhne jak způsob, tak cestu, ruka se pohybuje dopředu a při tom vrtí prsty. Způsob je tedy součástí cesty. Na světě jsou ale jiné jazyky – například turečtina – které vyjadřují cestu i způsob zvlášť. Cesta je v jedné větě a způsob ve druhé (ekvivalent věty „Přešel jsem ulici a při tom jsem skákal.“). Nejenomže mluvčí turečtiny popisují cestu a způsob v samostatných větách, samostatná jsou i jejich gesta – buď vytvoří dvě gesta (nejdříve vrtí prsty, potom udělají druhou rukou pohyb napříč prostorem). Obrázek níže ukazuje obě možnosti, anglický mluvčí je vlevo, turecký vpravo.

Objevují se v gestech *nevidomých* mluvčích angličtiny a turečtiny stejné jazykově specifické způsoby gestikulace? To záleží na tom, jak se gesto tvoří – na jeho mechanismu. Pokud je k tomu, aby se jedinec naučil gestikulovat jako mluvčí angličtiny nebo turečtiny nutné *pozorovat* někoho, jak mluví anglicky nebo turecky, u nevidomých od narození by se kulturní rozdíly neměly projevit. Všichni nevidomí by měli gestikulovat stejně. Pokud ovšem k tomu, aby člověk gestikuloval jako mluvčí angličtiny nebo turečtiny, stačí *se naučit mluvit* anglicky nebo turecky, potom by nevidomí mluvčí angličtiny měli gestikulovat stejně jako vidomí mluvčí angličtiny a nevidomí mluvčí

turečtiny by měli gestikulovat jako vidomí mluvčí turečtiny. Jak vidíme na obrázku níže, přesně k takovému závěru jsme došli (nevidomý mluvčí angličtiny je vlevo, nevidomý mluvčí turečtiny je vpravo).⁵

K tomu, abyste gestikulovali jako rodilý mluvčí jazyka, stačí se tím jazykem naučit mluvit. Naučit se gestikulovat jako rodilý mluvčí ovšem vyžaduje čas, stejně jako vyžaduje čas naučit se mluvit jako rodilý mluvčí. To samozřejmě neznamená, že nevidomí uživatelé gest budou k nerozeznání od vidomých. Kulturně specifické emblémy typu *ok* nebo *palec nahoru* se musíme naučit buď tak, že je vidíme, nebo, jsme-li nevidomí, si o nich přečteme nebo nás je někdo explicitně naučí. Když se ovšem jazyk učíme, gesta, která ho doprovázejí, přijdou samovolně.

Přítomnost gest v projevu osob od narození nevidomých přináší další otázku týkající se gest. *Pro* koho jsou určena? Člověk, který nikdy nikoho neviděl gestikulovat a používá gesta při komunikaci s někým, kdo také nikdy nikoho gestikulovat neviděl, pravděpodobně nigestikuluje na svého posluchače. Nevidomí zřejmě gestikulují sami pro sebe. Gesta jim pomáhají utřídit si vlastní myšlenky. To znamená, že jejich (vidomí) posluchači

stejná gesta nepoužívají také. Znamená to ale, že pravděpodobně nejsou těmto posluchačům *určena*.

Vraťme se ale k nejrůznějším způsobům propojení gest a řeči. Načasování gest dokonale souzní se slovy, která doplňují. Pokud řeknete: „Abychom trubku mohli opravit, musíme ji ohnout zpátky,“ bude nejvýraznějším gestem vyjádření OHNUTÍ ZPÁTKY. Toto gesto bude doprovázet frázi *ohnout zpátky*. Pokud v řeči zpomalíme, zpomalíme i v gestikulaci. Často se s gestem zarazíme na jednom místě a čekáme, až ho řeč „dožene“. Vždycky mě překvapí, že gestikulace časově ladí s řečí i v případě, že se mluvení nedaří. Pokud se člověk zakoktá, přestane gestikulovat. Ruka a ústa jsou propojené.⁶

CO VŠICHNI VÍME A NEVÍME O GESTECH

Myslíme si, že o gestech víme všechno, nebo spíše gesta naprosto ignorujeme. V úvodu jsem ovšem ukázala, že o gestech máme nejrůznější falešné představy a tou největší je, že odhalují pouze pocity, ne myšlenky. V roce 1975, rok poté, co Ekman a Friesen přišli s klasifikací neverbálního chování, uvedl sociální psycholog Miachael Argyle přehled rolí, které neverbální komunikace hraje v lidské komunikaci. Podle Argylea dokáže neverbální chování sdělit emoce, které právě prožíváme, vyjádřit náš postoj ke komunikačnímu partnerovi a odhalit různé stránky naší osobnosti, a zároveň s tím nám pomáhá střídat se v hovoru s partnerem, přijímat a dávat zpětnou vazbu a udržovat pozornost partnera. Je pozoruhodné, že na tomto seznamu chybí jakákoliv zmínka o roli neverbálního chování ve sdělení podstaty naší promluvy.⁷

Dle mého názoru Argyle analyzoval lidový pohled na neverbální chování a gestikulaci. Vzpomeňme si na učitelku lady Diany z úvodu, která nechtěla, aby princezna při mluvení gestikulovala, protože by mohla odhalit emoce lidem, kteří by je mohli použít proti ní. Nedělalo jí starosti, že by lady Diana

svými gesty odhalila své myšlenky nebo názory, ačkoliv vzhledem k Dianině svobodnému duchu by jí to starosti možná dělat mělo. Podobně si také my myslíme, že nás gesta mohou onálepkovat jako lháře, ale nemyslíme si, že by dokázala odhalit obsah naší lži. Tento lidový názor je samozřejmě do jisté míry v pořádku. Naše gesta *mohou* prozradit, že lžeme a odhalit naše emoce. Mohou ale také prozradit naše lži, a dokonce i pravdy. Jinými slovy, neverbální chování (gestikulace) dokáže odhalit naše zásadní myšlenky, stejně jako naše pocity, které se s nimi pojí. Vzpomeňme si na příklad z diplomové práce Amy Franklinové zmíněné v úvodu. Dospělí účastníci výzkumu splnili zadání a chybně popisovali, jak kočka skočila na sloup, ale doprovodným gestem prozradili, že kočka ve skutečnosti běžela. Někteří šli dokonce tak daleko, že při vyjadřování nepravdivých tvrzení vrtěli hlavou na znamení *ne*, jako kdyby chtěli svému okolí naznačit, aby jim nevěřilo. Nové studie také zjišťují, že výrazy obličeje, další typ neverbálního chování, které typicky považujeme za odraz našich pocitů a emocí, může sloužit jako zdroj informací ohledně našeho postoje k různým událostem. Naše obličeje často ukazují reakce na svět kolem nás a ostatní, včetně nemluvnat a dětí, tyto emocionální reakce dokážou číst. Výrazy obličeje, stejně jako gesta, nám poskytují vhled do emocionálního rozpoložení mluvčího, ale jenom gesta nabízejí také vhled do myšlenek mluvčího.⁸

Možná bychom mohli pocítit pokušení omezit konverzaci pouze na slova, která vycházejí z našich úst, a nezahrnovat gesta. Přesně takový je tradiční pohled na komunikaci. Rozděluje ji na verbální a neverbální složku a velice málo pozornosti věnuje tomu, jak obě tyto složky interagují a sdělují význam. Jedním z prvních, kdo tento pohled zpochybnil, byl Adam Kendon, přední světový odborník na gestikulaci. Argumentoval tím, že alespoň jedna z forem neverbálního chování – gestikulace – nemůže být od samotného rozhovoru odtržena. V jeho stopách pokračoval americký psycholog David McNeill a ve své

převratné studii ukázal, že gesta, která děláme při tom, když mluvíme, jsou pevně propojena se slovy. A jsou propojena nejenom časově, ale také významově. Pokud si nevšímáme gest, zavíráme oči před částí hovoru.⁹

Doposud jsme se zabývali tím, proč gestikulujeme, a zjistili jsme, že gesta se odlišují od ostatní neverbální komunikace tím, že do rozhovoru přidávají zásadní myšlenky. Co mohou gesta do hovoru přidat? Mohou obrátit pozornost k lidem, místům a objektům v místnosti: ukážeme na svého komunikačního partnera, na strop nebo na knihu. Mohou také obrátit pozornost k lidem a věcem, které nejsou přítomny: ukážeme na židli, kde předtím seděl náš přítel, a tím na něj odkážeme nebo ukážeme na knihu přítomnou v místnosti a odkazujeme tím na knihu, kterou máme v jiné místnosti. Mohou zvýraznit tvary předmětů a trajektorie činností: opíšeme písmeno S a odkážeme tím na hada nebo rukou naznačíme jeho plazivý pohyb. Mohou kreslit „metafory“ ve vzduchu: propletením prstů vytvoříme spojitý tvar a při tom mluvíme o blízkém vztahu se svým partnerem.

Všechno to, co dokážou „říct“ gesta, by se dalo vyjádřit slovy, ale sdělení prostřednictvím gest není nikdy *stejně* jako sdělení vyjádřené slovy. Pokud mluvíme o konvici kávy a zároveň na ni ukážeme, slovy sdělujeme, *co* to je, a gestem, *kde* to je. Rovina gestikulace je skvělá k tomu, abychom namalovali nějaký obrázek do vzduchu, opsali trajektorii a naznačili, kam se podívat. Naše řeč tím získá plasticitu, dynamiku a také barvitost.

Někdy ale gesto dokáže víc. Dodá nám informaci, kterou nenajdeme v doprovodné promluvě, ale která je zásadní pro její pochopení. Člověk, který popisuje kreslený obrázek, který právě viděl, říká: „Takže ruka se teď pokouší nastartovat auto.“ Tato zvláštní formulace nedává smysl bez doprovodného gesta: ruky, která se otáčí v kruzích. Toto gesto posluchači poskytuje informaci o tom, že auto je velmi staré a startuje se za použití kliky. V jiných případech *může* být promluva zcela jasná, ale

interpretací v kontextu gesta se ještě vyjasňuje. Manželé sedí v obývacím pokoji a povídají si o tom, co dělaly přes den jejich děti. Muž říká: „Dělaly bábovky, že?“ Taková věta se zdá dostatečně jasná a jednoznačná. Když ale muž říká slovo *bábovky*, mávne rukou směrem k zahradě. Gestem tak dává najevo, že aktivita dětí se neodehrávala v kuchyni, ale na zahradě, a že bábovka nebyla z mouky, ale z písku. Gesta dokážou sdělit informace, které nenajdeme, dokonce ani v náznaku, v doprovodné promluvě. Pokud zavřete oči, ujde vám to a riskujete, že si špatně vyložíte to, co vám mluvčí chtěl, nebo třeba nechtěl, sdělit. Znovu zde vidíme, že v konverzaci jde o mnoho víc než jenom o slova.¹⁰

Ukázali jsme si, že existuje celá škála vztahů mezi gesty a promluvou. Na jednu stranu dokáže gesto posílit a „zhmotnit“ sdělení, které doprovází, tím, že k němu přidá vizuální a dynamický rozměr. Na druhou stranu může gesto k promluvě přidat informaci, kterou slova neobsahují. Ve zbytku kapitoly se zaměřuji na tento druhý typ kombinace gesta a promluvy jednoduše z toho důvodu, protože nám ukazuje, kolik nám toho může uniknout, když gesta nevnímáme.

KDYŽ GESTA SDĚLUJÍ INFORMACE ODLIŠNÉ OD SLOV

Jedna z mých prvních magisterských studentek R. Breckinridgeová Churchová, známá pod přezdívkou Breckie, objevila něco, čemu jsme později začali říkat *nesoulad mezi řečí a gestem*. Každý rok jsem studentům v kurzu vývojové psychologie ukazovala video, které mně dala Rochel Gelmanová, známá vývojová psycholožka a moje kolegyně na Pensylvánské univerzitě. Na videu je dítě, které provádí konzervační úkol vyvinutý proslulým švýcarským psychologem Jeanem Piagetem. Výzkumník ukazuje dítěti dvě řady o stejném počtu hracích kamenů a ptá se, jestli je počet kamenů v řadách stejný, nebo jiný. Dítě se na řady podívá a řekne, že počet je stejný. Výzkumník

potom kameny v jedné řadě roztáhne a zeptá se dítěte, jestli mají řady stále stejný počet kamenů. Já nebo vy bychom odpověděli, že samozřejmě ano, stejně jako děti, které si uvědomí, že počet kamenů není ovlivněn tím, že se pohnou. Ale děti, které mají takzvaný *deficit konzervace*, si jsou jisté, že se počet změnil. Toto bylo převratné odhalení, které Piaget učinil. Aby plně pochopil, co se jim děje v hlavě, požádal děti, aby své odpovědi vysvětlily. Děti s deficitem konzervace odpovídaly, že roztažené řady kamenů jsou početnější než neroztažené, protože „jsou přemístěné“ nebo protože „zabírají více místa.“ V jejich vysvětleních ale Piagetovi něco uniklo. Všechny děti, které vysvětlovaly svůj názor, doprovázely slova gesty. Poté, co jsem video se svými studenty rok co rok sledovala, jsem ta gesta konečně *uviděla* a navrhla jsem Breckie, aby vyvinula systém pro jejich popis.¹¹

Každé vysvětlení, které Piaget v odpovědích dětí našel, mělo protějšek v gestu a Breckie pro ně vyvinula kódovací systém. V jednu chvíli jsme došli k názoru, že je nutné zajistit, aby naše řečové kódy neovlivňovaly kódy pro gesta. Při kódování řeči tedy Breckie pracovala s vypnutým obrazem a při kódování gest si vypínala zvuk. A učinila zajímavý objev. Vysvětlení, která děti vyjadřovaly gesty, se někdy neshodovala s tím, co říkaly slovy. Tady je příklad. Dítě říká: „Jsou jiné, protože jste je přemístil.“ Vysvětlení se zaměřuje na to, co výzkumník udělal. Ve stejnou dobu ale dítě přejíždí ukazovákem cikcak

